

І. А. ЯРОШЕВИЧ

м. Київ, Україна

ТРАНСПОЗИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА ТА ПРИСЛІВНИКА: ПОНЯТТЕВО-ТЕРМІНОЛОГІЙНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена питанням поповнення складу лінгвістичної терміносистеми, перегляду з позицій функційно-категорійної граматики частиномовного статусу морфологічних одиниць. Зосереджено увагу на особливостях транспозиційних явищ у структурі українського дієслова та прислівника. Зроблено акцент на різновидах і ступенях міжчастиномовної транспозиції, питаннях усталення, кодифікаційного закріплення в науковому обігу нових термінів на позначення явищ вербалізації та адвербалізації, на інтернаціональному характерові зазначених термінів.

Ключові слова: лінгвістична терміносистема, морфологічні терміни, транспозиція, функційна міжчастиномовна транспозиція, ступені та різновиди частиномовної транспозиції, вербалізація, адвербалізація.

Мовна система постійно перебуває в динаміці, з'являються нові варіанти лексем, розширюється поняттєва база усталених одиниць, конкуренція яких на шляху закріплення регламентується чинними нормами. У різні періоди розвиток термінологійної науки відбувався нерівномірно, і чим вищого ступеня вона досягала, тим більше поставало проблем перед дослідниками. Оскільки процес становлення сучасної української граматичної термінології досить складний і тривалий у часі, питання, пов'язані з творенням, упровадженням і закріпленням у науковій мові української національної термінології, є органічним продовженням загальних проблем розвитку й функціонування української літературної мови (Тараненко, 1997: 3). У зв'язку з неоднозначним розв'язанням останнім часом теоретичних проблем системно-структурної організації граматичного ладу української літературної мови, з появою різних концептуальних підходів до вивчення граматичних явищ й одиниць, взаємозв'язків і відношень між словами розширюється сфера дослідження нових властивостей мови та її органічного складника – морфологічної термінології. Розширенню поняттєвого змісту в системі частин мови й розбудові термінологійного апарату морфології значною мірою сприяло поглиблене вивчення процесу взаємодії та взаємопереходу в структурі частин мови (Ярошевич, 2010: 91).

Проблема комплексного дослідження термінолексики, вивчення закономірностей її творення, структури й семантики термінів, вияву системних відношень між мовними одиницями перебуває в колі актуальних лінгвістичних проблем сьогодення. Акцентуючи увагу на сучасних тенденціях українського термінотворення, варто простежити історію випрацювання, впровадження й кодифікованого закріплення в мовознавчій науковій літературі тих морфоло-

гійних термінів, що репрезентують термінологійний апарат граматичного ладу сучасної української літературної мови. У нашому дослідженні зосередимо увагу на з'ясуванні тієї ролі, яку відіграє *функційна транспозиція* в поповненні складу лінгвістичної терміносистеми сучасної української літературної мови, зокрема в структурі українського дієслова та прислівника.

Взаємодію змінюваних і незмінюваних слів, перехідні явища в їхній структурі можна спостерігати вже в найдавніших східнослов'янських граматиках кінця XVI – сер. XVII ст. (граматики Л. Зизанія 1596 р., М. Смотрицького 1619 р., І. Ужевича 1643 і 1645 рр. та ін.). Так, до прислівників, яскраво вираженою морфологією ознакою яких є незмінність форми, оскільки вони втратили можливості словозміни, учені давнини зараховували й незмінювані службові слова (ССГ, 1982: 68–74, 143–145). Пізніше учені-граматисти кінця XIX – поч. XX ст. до складу прислівників вводили ті незмінювані одиниці, які важко було чітко диференціювати за певним лексико-граматичним класом слів.

Уперше у вітчизняному мовознавстві на перехідні явища в структурі лексико-граматичних класів слів звернув увагу ще наприкінці XIX ст. О.О. Потебня, який накреслив шляхи нового науково-теоретичного осмислення процесу функційної взаємодії частин мови, спираючись на питому український мовний матеріал. Учений зазначав, що «не можна дивитись на граматичні категорії [О. Потебня називає граматичними категоріями частини мови, за сучасною термінологією], якими є дієслово ..., прислівник, як на щось незмінне, раз назавжди виведене з постійних властивостей людської думки. Навпаки, навіть у відносно невеликі періоди ці категорії помітно змінюються» (Потебня, 1958: 82). Однак об'єктом системного та комплексного наукового дослідження в україністиці перехідні процеси в структурі частин мови стають лише в 40-ві – 50-ті роки XX ст. – спочатку цієї проблематики торкається в статті О. Петренко «Про перехідні явища серед частин мови» (Петренко, 1941: 21–26), а згодом у науковій розвідці «Явища переходу в системі частин мови» В. Ващенко слушно зазначає, що «перехідні лексико-граматичні явища скріплюють систему частин мови в процесі її розвитку... Без перехідних явищ немає нового, немає руху, немає розвитку мови» (Ващенко, 1953: 14–15).

Новітні описи граматичної структури сучасної української мови свідчать про глибоке переосмислення науковцями традиційної теорії поділу слів за частинами мови та їхніх граматичних категорій, поєднуючи формально-граматичні (від форми до значення) особливості мовних одиниць та семантико-граматичні (від значення або функції до форми), що відповідно підштовхувало вчених до випрацювання нових понять і термінів. Представники нового підходу до вивчення дискусійних питань граматики сконцентрували свою увагу на цілісному, найповнішому описові передусім морфологічної системи, в основу якого покладено концепцію функційно-категорійної граматики. У сучасному мовознавстві теоретичні засади функційно-категорійної граматики випрацював І. Вихованець (Вихованець, 1988; 1996; 2000; 2004; 2017). Продовжили новаторські ідеї вченого в наукових розвідках його учні та послідовники – К. Городенська

(1995; 2004; 2017), А. Загнітко (1991; 1992; 1996; 2010; 2020), В. Ожоган (2005; 2016), А. Габай (2010, 2011), А. Джура (2000), І. Мельник (2015). У різні роки питанням взаємопереходу в системі частин мови були присвячені також граматичні праці В.С. Ващенко (Ващенко, 1953), І.І. Ковалика (СУЛМ, 1969), окремі дослідження О.С. Мельничука (1969), М.А. Жовтобрюха (Жовтобрюха, 1984), Л.І. Мацько (Мацько, 1981, 2004), К. Симонової (2000; 2011; 2014), Н. Іваницької (2009), Н. Костусяк (2002, 2013), Т. Масицької (1998), Н. Глібчук (2010, 2016), У. Добосевич (2010, 2012, 2016), Т. Вінникової (2012, 2013) та ін. Так, напр., транспозиційний потенціал прислівників докладно описує у своїх дослідженнях С.В. Соколова (2008, 2009); монографія А. Габай (2011) присвячена вивченню явища синтаксичної прислівникової транспозиції; уперше ґрунтовно розглянуто питання граматики дієслівних транспозицій сучасної української літературної мови в монографії І. Мельник «Транспозиційна граMATика українського дієслова» (2015).

У своїй розвідці ставимо за мету дослідити розширену останнім часом тематичну групу терміноодиниць на позначення явища міжчастиномовного переходу в структурі українського дієслова та прислівника, окремих його різновидів із позицій новітніх ідей, випрацюваних на основі теоретичних засад, та з погляду функційно-категорійної граматики; проаналізувати окреслену групу термінів на позначення явища транспозиції з погляду їхнього усталення та кодифікаційного закріплення, акцентуючи увагу на різновидах, ступенях міжчастиномовної транспозиції та на інтернаціональному характерові зазначених морфологічних термінів.

Від найдавніших слов'янських граматик, у яких було закладено основи термінотворення, до сьогодення традиційні погляди на певні граматичні явища закономірно змінювалися, це засвідчує розвиток нових напрямів дослідження основних одиниць граматики. Сучасні українські граматики оперують термінами, з-поміж яких можна визначити кілька угруповань: 1) апробований тривалою практикою термінологічний апарат українських мовознавців далекого минулого; 2) поняття і терміни, запозичені з наукових джерел зарубіжної граматичної літератури; 3) авторські терміни-новотвори, так зване «концепційне» угруповання, що є найчисленнішим щодо кількісного та якісного виявів. Саме це угруповання, на думку сучасних граматиків, «відіграє важливу роль у розвитку і поширенні продуктивних теоретичних ідей, виступаючи як знаряддя закріплення здобутого знання, так і знаряддя наукового відкриття» (Вихованець, 1996: 11).

У складі морфологічних понять і термінів класична схема розподілу слів за ознаками частин мови поступово зазнавала змін, відповідно і кількість частин мови то збільшувалася, то зменшувалася. Традиційний підхід учених до опису граматичної системи української мови та її одиниць, що ґрунтуються на формально-значеннєвих і формально-структурних теоретичних засадах, виявився надто стійким і нормативним у сучасному мовознавстві, на такі принципи, зокрема, і спирається в описі граматичних явищ навчальна література з курсу «Сучасна українська літературна мова» для студентів-філологів (СУЛМ,

1969; СУЛМ, 2010; СУЛМ, 2013; та ін.). У деяких граматичних працях автори поєднують традиційні погляди на функціонування морфологічних одиниць зі спробою розробити нові концептуальні підходи до розв'язання багатьох проблемних питань граматики (СУЛМ, 2010). Традиційні погляди вчених на систему частин мови вперше в україністиці піддав критиці І. Кучеренко, який зауважував, що «нормативно-описова граматика добирає поняття і положення «відстояні», тобто ті, навколо яких стихла боротьба думок» (Кучеренко, 2003: 7). Учений вихідним і провідним критерієм у визначенні поняття *частина мови* та класифікації частин мови вважав *реальне значення слова*, адже кожна частина мови у своєму значенні відображає якесь явище чи предмет дійсності (там само: 136–137).

Кожна частина мови має у своєму складі, з одного боку, слова, що становлять її ядро (вони належать тільки до одного лексико-граматичного класу), а з іншого, її склад можуть поповнювати ті слова, які традиційно закріплені у відповідному лексичному і граматичному значенні, формі й первинній функції за іншим класом. Відповідно, різні слова, втрачаючи свої первинні функції, морфологічні ознаки й первинну семантичну наповненість, можуть переходити з одного лексико-граматичного класу до іншого, поповнюючи його склад (Ярошевич, 2010: 91).

Появу нових лінгвістичних понять і терміноодиниць виразно репрезентує явище використання однієї мовної форми у функції іншої, позначуване терміном *транспозиція* (від середньолат. *transposition* – перестановка та лат. *transponere* – переставляти) (УМЕ, 2007: 717; Загнітко, 2020: 823; Селіванова, 2006: 625). Уперше теорію *транспозиції* на матеріалі французької мови досліджував наприкінці ХІХ ст. швейцарський мовознавець Ш. Баллі, який виокремив два різновиди *транспозиції* та відповідно запропонував такі терміни: *функційна* та *семантична транспозиції*. Пізніше явище *функційної транспозиції* опрацьовував французький лінгвіст Л. Теньєр і запропонував термін *трансляція* (від лат. *translatio* – перенесення), а для її основних понять увів терміни: *трансльоване слово*, *транслят* та *транслятив*; учений також визначив різновиди *транспозиції*: *просту й багатократну, категорійну й субкатегорійну, марковану й немарковану, формальну, послаблену, функційну, семантичну* (Теньєр, 1988: 22). У сучасних лінгвістичних дослідженнях з української граматики ці поняття І. Вихованець позначив термінами: *транспоноване* (вихідна форма), *транспозитор* (засіб транспозиції) і *транспозит* (результат транспозиції) (УМЕ, 2007: 717).

У сучасних наукових працях з граматики фіксуємо такі терміни для позначення загального поняття *явища перехідності* в системі частин мови: *транспозиційні переходи*, *конверсія*, *взаємоперехід частин мови*, *міжчастиномовна транспозиція*, *міжкатегорійна транспозиція*, *частиномовна транспозиція*, *деривація*, *інтеграція*, *синтаксична деривація*, *невласне-деривація*, *лексико-семантична тотожність*, *частиномовна деривація*, *дериваційні відношення*, *граматична омонімія*, *взаємоперехідні явища частин мови*, *граматикалізація*, *синкретизм*, *неморфологічний*, або *морфолого-синтаксичний словотвір*,

субституція, лексико-граматична субституція, трансформація (Курилович, 1962; Городенська, 1983: 158; Балко, 2014: 22, 25–26; УМЕ, 2007: 276–277; УМЕ, 2007: 606–607; Симонова, 2000: 8; Дубова, 2009; Мельник, 2015: 23, 27, 30; Ярошевич, 2010: 55; СУЛМ 2010: 140, 143; СУЛМ 2019: 253, 281, 304, 322, 415, 440). 3-поміж такої кількості терміноодиниць зазначеної групи на сьогодні найпоширенішими залишаються *транспозиція* (Вихованець, & Городенська, 2004: 17; Селіванова, 2006: 625; Загнітко, 2020: 823), *частиномовна транспозиція*, (УМЕ, 2007: 717), *міжкатегорійна транспозиція*, *перехідні явища*. Засвідчені в граматичній літературі такі терміни переважно запозичені.

Найвиразніше явище *транспозиції* спостерігаємо в системі повнозначних частин мови. Відповідно до п'ятикомпонентної системи частин мови (іменник, дієслово, прикметник, числівник, прислівник) вирізняють три ступені *транспозиції* – *синтаксичний* або *функційний*, *морфологійний* (у деяких випадках для похідних слів – *словотвірний*) і *семантичний* ступені.

У сучасній граматичній літературі дослідники розрізняють *повну транспозицію* (або *морфологійну*; *узуальну*, *абсолютну*, *постійну*, *стійку*) та *неповну* (або *синтаксичну*; *оказіональну*, *ситуативну*, *еміграційну*, *каузальну*, *контекстуальну*, *часткову*, *тимчасову*, *нестійку*) (Сумцов, 1918: 8; УМЕ, 2007: 717; Симонова, 2000: 8–9; Соколова, 2009: 7, 15). Залежно від спрямованості транспозиційних процесів у системі частин мови розрізняють *еміграційну* й *імміграційну транспозицію*, яку диференціюють на *повну*, або *морфологійну*; *неповну*, або *синтаксичну*; *контамінуючу* (*контаміновану*, *синкретичну*), або *транспозицію проміжного типу*, а також уводять терміни: *показник транспозиції* (*повна транспозитивна зміна*), *внутрішньокатегорійна транспозиція* (*неповна транспозиція*); *імпліцитна*, або *гіпостаз*, *експліцитна*, або *функційна* (Степанов, 1981: 185; Селіванова, 2006: 247; Балко, 2014: 22–26; Ожоган, 2016: 17).

Зупинимося на аналізі терміноодиниць на позначення перехідних явищ у системі українського дієслова та прислівника, їхніх ступенів та різновидів.

Для позначення явища переходу інших частин мови (словоформ) до складу дієслів усталився термін *вербалізація* (від лат. *verbum*, *verbalis* – «слово, дієслово; дієслівний»), або *дієслівна транспозиція*, а до складу прислівників або вживанні у прислівниковій функції лексико-граматичних одиниць уведено термін *адвербалізація* (УМЕ, 2007: 66–67; УМЕ, 2007: 11; Селіванова, 2006: 14, 58; Мельник, 2015: 40; Загнітко, 2020: 7, 70; Граматика, 2017: 488, 579).

Вирізняють три ступені *вербалізації* та *адвербалізації*: *синтаксичний*, або *функційний*, *морфологійний* і *семантичний*.

Перехід інших частин мови до складу дієслів виявляється тільки в синтаксичній функції, коли слово іншої лексико-граматичної категорії виконує функцію дієслівного присудка (Ганич, & Олійник, 1985: 33; УМЕ, 2007: 66–67), тобто основним і найпоширенішим ступенем *вербалізації* є *синтаксичний*. У новітніх дослідженнях з морфології значно розширено коло лексичних одиниць, що вербалізуються. Здатність *іменників* (у тому числі й *відзайменникових слів*), *прикметників*, *числівників*, *прислівників* (зокрема й *слів категорії стану*) вико-

нувати властиву дієслову предикативну функцію уможлиблює їх перехід у сферу дієслова (був я *вітром*, був я *птахом*; слова були уже *чиймись*; стало *душно*) (СУЛІМ, 2019: 416). Морфологічної вербалізації зазнають лише ті іменники, які означають осіб за професією, видом занять, уподобаннями, соціальним становищем тощо (я *вчитель* → я *вчителюю*; я був учителем → я *вчителював*; пор. групу *вербативів* зі словотвірним значенням «бути кимось за професією, видом занять, соціальним становищем»: *маклерувати*, *столярувати*). Групу *вербативів* утворено від дієслівно-іменникових сполук унаслідок редукції дієслівного компонента і заміни його суфіксами *-ува-*, *-и-*, приєднаних до іменникових компонентів зі значенням знаряддя або засобу як кореневих морфем (*обробляти золотом* → *золотити*, *покривати гіпсом* → *гіпсувати*). Такі дієслова перебувають на межі морфологічного та семантичного ступенів переходу іменників у дієслова (Вихованець, & Городенська, 2004: 292; Граматика 2017: 490). Поповнення дієслів зрідка відбувається й за рахунок займенникових іменників: за допомогою суфікса *-ка-* завершується морфологічна вербалізація (напр.: *якати* – повторювати «я», *тикати* – говорити «ти») (там само).

У прикметників ширше представлений морфологічний ступінь вербалізації (*стає сивим* → *сивіє*, *стають дорожчими* → *дорожчають*), але прикметники зазнають також і семантичного ступеня вербалізації (у деяких відприкметникових дієслів зі значенням «ставати якимсь за кольоровою ознакою» розвинулося похідне, більш дієслівне значення «виділятися здалеку певним кольором, виднітися»: *зеленіє*, *біліє*; а також у дієслів, утворених від дієслівно-прикметникових сполук на зразок: *робити білим* → *білити*) (СУЛІМ 2019: 415–417).

Для іменників, займенникових іменників ширше представлено синтаксичний ступінь, у прикметниках ширше представлено морфологічний, рідше – семантичний. Вербалізація прислівників (це стосується й предикативних прислівників, або слів категорії стану) характеризується наявністю тільки синтаксичного ступеня переходу (Вихованець, & Городенська, 2004: 291–297; Граматика, 2017: 488–492).

Отже, дієслово найбільшою мірою поповнюється за рахунок прикметників, які зазнають усіх трьох ступенів вербалізації, меншою – іменників, яким властивий синтаксичний та морфологічний ступені вербалізації, і найменшою – числівників та прислівників, вербалізацію яких спостерігаємо лише на синтаксичному (функційному) рівні.

Ще одним видом транспозиції є процес адвербіалізації, цим терміном позначають перехід інших частин мови в прислівники (від лат. *adverbium* – буквально «придієслівник», тобто «прислівник») (УМЕ, 2007: 11). Співвіднесеність прислівників із морфологічного складу з усіма частинами мови вказує на їх походження як класу адвербіальних (придієслівних) слів (СУЛІМ, 2010: 143). Процес адвербіалізації супроводжувався змінами морфологічних ознак адвербіалізованих слів та морфемного складу слів і залишається одним із засобів поповнення класу прислівників і на сьогодні (там само).

Розрізняють *відіменникову, відприкметникову, відчислівникову та віддієслівну адвербіалізацію*, а також зазначені три ступені у межах кожного виду адвербіалізації. Синтаксичний ступінь найчастіше засвідчує вживання застиглої відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми іменника в синтаксичній позиції прислівника (*ранком, зимою, від берега, уздовж вулиці*). Морфологічний ступінь переходу характеризується набуттям форм іменника морфологічного оформлення прислівника, коли повністю нейтралізовано всі морфологічні показники іменника (наприклад, *напам'ять, увечері*). Завершальним ступенем у процесі адвербіалізації є семантичний, коли, втративши синтаксичні й морфологічні ознаки (рід, число, відмінок), слово повністю чи частково зазнає зміни семантики. Найпродуктивнішим типом адвербіалізації вчені вважають *відприкметникову*, унаслідок якої утворилися прислівники з суфіксом *-о, -е* (*легко, щиро, боляче, добре, гаряче*). Окрему групу *відприкметникових адвербіативів* становлять ті, що утворилися в результаті поєднання прийменників і різних форм субстантивованих прикметників (*дочиста, злегка, востаннє*) (Вихованець, & Городенська, 2004: 313–315, 318; Граматика, 2017: 585–586).

Продуктивним типом учені-граматисти вважають також *віддієслівну адвербіалізацію* (*сидячи, лежачи, кажучи*). За спостереженням К. Городенської, *віддієслівні прислівники* – це «здебільшого деривати морфологічного ступеня адвербіалізації (дісприслівники) і значно рідше – семантичного ступеня» (Вихованець, & Городенська, 2004: 320; Граматика, 2017: 588–589).

Непродуктивним вважається *відчислівниковий тип адвербіальної деривації* (*учетверо, удвох, утричі*) та той, в основі якого спостерігається повна втрата зв'язків прислівника з колишніми дієслівними формами (*мовчки, жартома, крадькома*) (Граматики, 2017: 588–589).

Учені, досліджуючи процеси вербалізації та адвербалізації, уводять до наукового обігу відповідно такі терміни: *дієслівна транспозиція, морфологічна вербалізація; відіменникова вербалізація та відіменникова дієслівна транспозиція, відприкметникова вербалізація та відприкметникова дієслівна транспозиція, відчислівникова вербалізація та відчислівникова дієслівна транспозиція, відприслівникова вербалізація та відприслівникова дієслівна транспозиція; вербалізовані займенникові іменники, вербалізовані іменники, вербалізовані прикметники, відприкметникові дієслова, вербалізовані прислівники; відіменникова (прийменниково-відмінковий та прийменниковий ступені адвербалізації) адвербіалізація, адвербіалізація субстантивів, вторинні іменні прислівники, відприкметникова адвербалізація (найпродуктивніший тип), відчислівникова адвербалізація (непродуктивний тип), відчислівниковий тип адвербіальної деривації, віддієслівний тип адвербіальної деривації, віддієслівні прислівники, відприслівникова та віддієслівна адвербалізація (продуктивний тип)* (Безпояско, & Русанівський, 1993: 14, 255; Городенська, 2007; Граматика, 2017: 490–491, 579–589; Вихованець, 1988: 115; Вихованець, & Городенська, 2004: 291–294, 313–320; Мельник, 2015: 52, 164, 238, 302).

Переважна кількість цих термінів мають запозичений характер. І хоч українські граматисти активно обстоювали ідею створення власних термінів на живомовній основі, усе ж прагнули доцільно поєднувати національні одиниці із запозиченими.

До наукового обігу введено й терміноодиниці, утворені за зразком словотвірної будови української мови, наприклад: *вербальні утворення, адвербіальна деривація, адвербіальні сполуки* (Німчук, & Чепіга, 1978: 355). У сучасній лінгвістичній літературі означена група термінів функціює або як синонімічні варіанти, або як кореляти із широким і вузьким значенням на позначення *транспозиційних переходів* (Мельник, 2015: 30; Балко, 2014: 22), це зокрема *транспозиція, трансляція, конверсія, перехід частин мови, перехідність, деривація* тощо (Загнітко, 2020: 129–130, 334; Селіванова, 2006: 114–115; 247).

Отже, транспозиційні явища відіграють важливу роль у розширенні виражальних можливостей мовних одиниць на різних мовних рівнях, у їхній сполучуваності та виявленні синонімічних відношень між ними. Для позначення різновидів та ступенів *міжчастиномовної транспозиції* в сучасній науковій літературі переважно використовують терміни-інтернаціоналізми, в основі яких є калькування греко-латинських коренів. На позначення поняття *транспозиції* в українській мові використовують в основному усталений складений термін – *взаємоперехід у системі частин мови*, щодо різновидів *транспозиції*, то для їхнього позначення в україністиці власних термінів не вироблено. Усі аналізовані терміни поповнюють лінгвістичну терміносистему новими одиницями, важливість уведення яких до наукового обігу є семантично вмотивованим і беззаперечним. Цілком зрозуміло, що з-поміж кількох пропонованих варіантів терміна лише найбільш вдалий набуває з часом кодифікованого характеру, решта залишається авторськими новотворами.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Граматика 2017 – Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г., Загнітко, А.П., & Соколова, С.О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (Городенська, К.Г., Ред.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.

ССГ 1982 – Німчук, В.В. (Ред.). (1982). *Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст. Матеріали симпозиуму*. Київ: Вид-во «Наукова думка».

СУЛМ 1969 – Білодід, І.К. (Ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія..* Київ: Наукова думка.

СУЛМ 2010 – Мойсієнко, А.К., Арібжанова, І.М., Коломийцева, В.В., & та ін. (2010). *Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник*. Київ: Знання.

СУЛМ 2019 – Лаврінець, О.Я., Симонова, К.С., & Ярошевич, І.А (2019). *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. (2019). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».

УМЕ 2007 – Русанівський, В.М., Тараненко, О.О., & [та ін.] (Редкол.). (2007). *Українська мова. Енциклопедія*. [третє вид.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балко, М.В. (2014). Словосполучення сучасної української мови на тлі теорії функційної транспозиції. *Мова: класичне – модерне – постмодернестатей*, 1, 21–27.
2. Безпояско, О.К., Городенська, К.Г., & Русанівський, В.М. (1993). *Граматика української мови. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
3. Ващенко, В.С. (1953). Явища переходу в системі частин мови. *Українська мова в школі*, 16, 14–22.
4. Вихованець, І.Р. (1996). Про словники лінгвістичних термінів. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 92.
5. Вихованець, І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.
6. Вихованець, І.Р. (2000). Теоретичні засади категорійної граматики української мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*. Зб. наук. праць. Серія: Філологія: Зб. наук. праць., 2, 3–6.
7. Вихованець, І., & Городенська, К. (2004). Теоретична морфологія української мови: *Академічна граматика української мови* (Вихованець, І., Ред.) Київ: Пульсари.
8. Вінникова, Т.С. (2012). Транспозиція (трансляція) в науковій концепції Люсьєна Теньєра. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 14 (249), 62–67.
9. Ганич, Д.С., & Олійник, І.С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вища школа.
10. Глібчук, Н., & Добосевич, У. (2010). Проблеми міжчастиномовної омонімії в сучасній українській літературній мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 50, 386–404.
11. Глібчук, Н., & Добосевич, У. (2016). Визначення міжчастиномовних омонімів та їх класифікація. У *Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови*. (с. 9–20). Львів: Апріорі.
12. Городенська, К.Г. (2007). Власне-прислівникова й транспозиційна сфера ступеньованих прислівників з первинною якісно-означальною семантикою. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика*. Філологія. Вип. XV–XVIII, 41–43.
13. Городенська, К.Г. (1995). Морфологізація транспозиційних переходів. *Теоретичні проблеми граматики*: Зб. наук. праць. Донецьк: ДонДУ, 51–61.
14. Добосевич, У. (2012). Критерії та прийоми визначення частиномовного статусу морфологічних транспозитів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний ун-т. Вип. 57, 37–47.
15. Дубова, О.А. (2009). Закономірності транспозиційних змін. *Наукові праці: наук.-метод. журнал*. Т. 105. Вип. 92. Філологія. Мовознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 26–30.
16. Жовтобрюх, М.А. (1984). *Українська літературна мова*. Київ: Наукова думка.
17. Загнітко, А. (2020). *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: Твори.
18. Курилович, Е. (1962). *Очерки по лингвистике*. М.: Изд. иностр. литературы.
19. Кучеренко, І. К. (2003). *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія*. Видання 2-ге, уточн. й доп. Вінниця: Поділля–2000.
20. Мельник, І.А. (2015). *Транспозиційна граматика українського дієслова*. Луцьк: Надтир'я.

21. Німчук, В.В., Грищенко, А.П., Жовтобрюх, М.А., Русанівський В.М., & Чепіга І.П. (1978). *Історія української мови. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
22. Ожоган, В. (2005). Транспозиційні процеси у складі прономіналізованих слів. *Грамматика слова і граматики мови*: 36. наук. праць. Донецьк: ДонДУ, 94–114.
23. Ожоган, В. (2016). Транспозиція незайменникових слів до займенникових. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*, 25, 16–21. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9673149:%D0%9B%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2.
24. Петренко, О. (1941). Про перехідні явища серед частин мови. *Комуністична освіта*, 21–26.
25. Потєбня, А.А. (1958). *Из записок по русской грамматике*. М.: Учпедгиз. Т. 1–2.
26. Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія*. Полтава–Київ: Довкілля.
27. Симонова, К.С. (2000). Перехідні явища в системі частин мови і питання правопису (на матеріалі незмінних класів слів). *Наукові записки НаУКМА*. Т. 18. Філологічні науки, 6–14.
28. Симонова, К.С. (2014). Транспозиція граєм часу і способу в структурі українського дієслова. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 1, 185–193.
29. Соколова, С.В. (2008). Відприслівникова ад'єктивація в сучасній українській літературній мові. *Мовознавчий вісник*, 6, 18–24.
30. Соколова, С.В. (2009). *Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові*. [Автореф. дис. ... канд. філол. наук, Національний педагогічний університет М.П. Драгоманова]. Національний педагогічний університет М.П. Драгоманова, Київ.
31. Сумцов, М.В. (1918). *Начерк розвитку української літературної мови*. (С. 6–16). Київ.
32. Тараненко, О. (1997). Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі. *Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукр. наук. конф.* (С. 3–9). Київ.
33. Тараненко, О.О. (2007). Нормативні тенденції в сучасній українській мові і явище варіантності. *Українська термінологія і сучасність*: 36. наук. праць. Вип. VII. Київ: КНЕУ, 25–37.
34. Теньєр, Л. (1988). *Основы структурного синтаксиса*: монографія (Серія «Языковеды мира»). М.: Прогресс.
35. Шевельов, Ю. (1993). Покоління 20-их років в українському мовознавстві. *Слово*, 6, 7–30.
36. Ярошевич, І.А. (2010). *Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст.*: монографія. Київ: КНЕУ.

Iryna Yaroshevyh

TRANSPPOSITIONAL PROCESSES WITHIN THE UKRAINIAN VERB AND ADVERB: A CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL PERSPECTIVE

The article addresses the enrichment of the linguistic terminological system and revisits the part-of-speech status of morphological units from the standpoint of functional-categorical grammar. The focus is placed on the specifics of transpositional phenomena within the

structure of Ukrainian verbs and adverbs. Particular attention is given to the types and degrees of inter-categorical transposition, the issues of standardization and codification of newly introduced terms in scholarly discourse that designate the processes of verbalization and adverbialization, as well as the international nature of these terms. The article identifies productive and unproductive types of verbalizations and adverbialization. To denote the varieties and degrees of inter-partial transposition in modern grammatical literature, terms-internationalisms are mainly used, which are based on Greco-Latin roots. All the analyzed terms replenish the linguistic terminological system with new units. As for the varieties of transposition, no own terms have been developed in Ukrainian studies to denote them. Raising the issue of organizing Ukrainian scientific terminology as early as the beginning of the 20th century, grammarians paid considerable attention to the assimilation of borrowed terms, especially internationalisms. The terms proposed in modern studies to denote intertransitive processes in the structure of the verb and adverb, which accompany the functioning of morphological units, are semantically motivated, since they ensure clarity and transparency of terminological definition.

Keywords: linguistic terminological system, morphological terms, transposition, functional inter-categorical transposition, degrees and types of part-of-speech transposition, verbalization, adverbialization.

LEGEND

Граматика 2017 – Vykhoanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P., & Sokolova, S.O. (2017). *Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology* [ed. by K.H. Horodenska]. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House (in Ukr.).

ССГ 1982 – (1982). Nimchuk, V.V. (Ed.). *East Slavic grammars of the 16th – 17th centuries*. Symposium materials. Kyiv: Naukova Dumka Publishing House (in Ukr.).

СУЖМ 1969 – Bilodid, I.K. (Ed.) (1969). *Modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

СУЖМ 2010 – Moisienko, A.K., Aribzhanova, I.M., Kolomytseva, V.V., & et al (2010). *Modern Ukrainian literary language: Morphology. Syntax: textbook*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).

СУЖМ 2019 – Lavrinets, O.Ya., Symonova, K.S., & Yaroshevich, I.A. (2019). *Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology*. Textbook. Kyiv: Publishing house “Kyiv-Mohyla Academy” (in Ukr.).

УМЕ 2007 – *Ukrainian language. Encyclopedia*. (2007). Ed.: Rusanivskyi, V.M., Taranenko, O.O., & [et al.], [third ed.]. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia named after M.P. Bazhan (in Ukr.).

REFERENCES

1. Balko, M.V. (2014). Phrase combinations of the modern Ukrainian language against the background of the theory of functional transposition. *Language: classical – modern – postmodern*, 1, 21–27 (in Ukr.).
2. Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H., & Rusanivskyi, V.M. (1993). *Grammar of the Ukrainian language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
3. Vashchenko, V.S. (1953). Phenomena of transition in the system of parts of speech. *Ukrainian language in school*. No. 16, 14–22 (in Ukr.).
4. Vykhoanets, I.R. (1996). On dictionaries of linguistic terms. *Ukrainian terminology and modernity*. Kyiv, 92 (in Ukr.).

5. Vykhovanets, I.R. (1988). *Parts of speech in the semantic-grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
6. Vykhovanets, I.R. (2000). Theoretical principles of categorical grammar of the Ukrainian language. *Scientific journal of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi. Series: Philology*, 2, 3–6 (in Ukr.).
7. Vykhovanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language*. (I. Vykhovanets, Ed.). Kyiv: Pulsary (in Ukr.).
8. Vinnykova, T.S. (2012). Transposition (translation) in the scientific concept of Lucien Tenier. *Bulletin of the Luhansk National Taras Shevchenko University*, 14 (249), 62–67 (in Ukr.).
9. Hanych, D.S., & Oliynyk, I.S. (1985). Dictionary of linguistic terms. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukr.).
10. Hlibchuk, N., & Dobosevich, U. (2010). Problems of interlingual homonymy in the modern Ukrainian literary language. *Visnyk of Lviv University. Philological Series*. Lviv, 50, 386–404 (in Ukr.).
11. Hlibchuk, N., & Dobosevich, U. (2016). Definition of interlingual homonyms and their classification. In *Dictionary of the interlingual homonyms of the modern Ukrainian language*. (pp. 9–20) Lviv: Apriori (in Ukr.).
12. Horodenska, K.H. (2007). The proper-adverbial and transpositional sphere of graded adverbs with primary qualitative-denotative semantics. *Bulletin of the Precarpathian National University named after V. Stefanyk. Anniversary issue in honor of the 100th anniversary of the birth of Prof. Ivan Kovalyk. Philology*, Issue XV–XVIII, 41–43 (in Ukr.).
13. Horodenska, K.H. (1995). Morphologization of transpositional transitions. *Theoretical problems of grammar: Collection of scientific works*. Donetsk: Donetsk State University, 51–61 (in Ukr.).
14. Dobosevich, U. (2012). Criteria and methods for determining the part-language status of morphological transposes. *Bulletin of Lviv University. Philological series*. Lviv: Lviv National University. Issue 57, 37–47 (in Ukr.).
15. Dubova, O.A. (2009). Patterns of transpositional changes. *Scientific works: scientific-methodical journal*. Vol. 105. Issue 92. Philology. Linguistics. Mykolaiv: Publishing house of Petro Mohyla ChDU, 26–30 (in Ukr.).
16. Zhovtobriukh, M.A. (1984). *Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
17. Zahnitko, A. (2020). *Modern Linguistic Dictionary*. Vinnytsia: Tvory (in Ukr.).
18. Kurylovych, E. (1962). *Essays on Linguistics*. Moscow: Izd. inostr. Literatury (in Rus.).
19. Kucherenko, I.K. (2003). *Theoretical Questions of Ukrainian Language Grammar: Morphology*. 2nd Edition, revised and supplemented. Vinnytsia: Podillya–2000 (in Ukr.).
20. Melnyk, I.A. (2015). *Transpositional Grammar of the Ukrainian Verb*. Lutsk: Nadstyrya (in Ukr.).
21. Nimchuk, V.V., Hryshchenko, A.P., Zhovtobriukh, M.A., Rusanivskyi, V.M., & Chepiha, I.P. (1978). *History of the Ukrainian Language. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
22. Ozhohan, V. (2005). Transpositional processes in the composition of nominalized words. *Word grammar and language grammar: Collection of scientific works*, (pp. 94–114). Donetsk: Donetsk State University, (in Ukr.).
23. Ozhohan, V. (2016). Transposition of non-pronoun words to pronouns. *Scientific Bulletin of the Kherson State University. Series: Linguistics*, 25, 16–21 (in Ukr.).

24. Petrenko, O. (1941). On transitional phenomena among parts of speech. *Communist Education*, 21–26 (in Ukr.).
25. Potebnya, A.A. (1958). *From notes on Russian grammar*. Moscow: Uchpedgiz. Vol. 1–2 (in Rus.).
26. Selivanova, O. (2006). *Modern linguistics. Terminological encyclopedia*. Poltava–Kyiv: Dovkilya (in Ukr.).
27. Symonova, K.S. (2000). Transitional phenomena in the system of parts of speech and spelling issues (based on the material of invariable word classes). *NaUKMA Research Papers*. Vol. 18. *Philological sciences*, 6–14 (in Ukr.).
28. Symonova, K.S. (2014). Transposition of tense and mood grams in the structure of the Ukrainian verb. *Language: classical – modern – postmodern. Collection of scientific articles*. *NaUKMA*, 1, 185–193 (in Ukr.).
29. Sokolova, S.V. (2008). Adverbial adjectivalization in modern Ukrainian literary language. *Linguistic bulletin*, 6, 18–24 (in Ukr.).
30. Sokolova, S.V. (2009). *Transposition potential of adverbs in the modern Ukrainian language*. [Extended abstract of candidate's thesis, National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov]. National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov, Kyiv (in Ukr.).
31. Sumtsov, M.V. (1918). *Outline of the development of the Ukrainian literary language*. (pp. 6–16). Kyiv, (in Ukr.).
32. Taranenko, O. (1997). Linguistic problems of Ukrainian terminology at the present stage. *Ukrainian terminology and modernity: Materials of the II All-Ukrainian scientific conference*. (pp. 3–9). Kyiv, (in Ukr.).
33. Taranenko, O.O. (2007). Normative trends in modern Ukrainian language and the phenomenon of variation. *Ukrainian terminology and modernity: Collection of scientific works*, VII, 25–37 Kyiv: KNEU (in Ukr.).
34. Tenier, L. (1988). *Fundamentals of structural syntax: monograph* (Series “Linguists of the world”). M.: Progress (in Rus.).
35. Shevelov, Yu. (1993). Generation of the 20s in Ukrainian linguistics. *Slovo*, 6, 7–30 (in Ukr.).
36. Yaroshevyich, I.A. (2010). *Ukrainian morphological terminology of the 20th – early 21st centuries: monograph*. Kyiv: KNEU (in Ukr.).